

Hille 2022-05-23

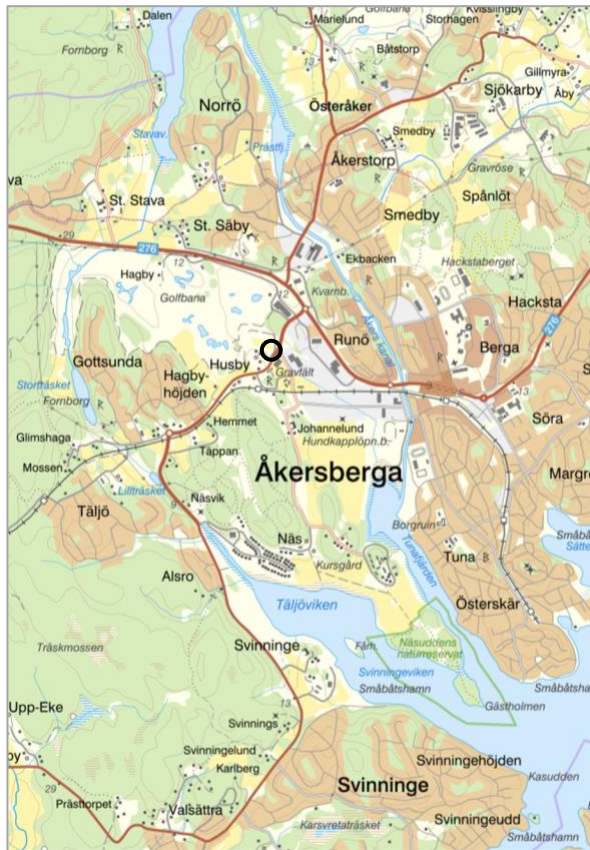
KULTURMILJÖUTREDNING SMEDJAN



UPPDRAG: Österåker, Pilstugetomten
FASTIGHET: Österåker Hagby 1:5
BESTÄLLARE: Wallenstam
ANSVARIG: Martin Åhrén
DATUM: 2022-05-23

ORIENTERING

Smedjan står för sig själv längs Svinningevägen väster om Åkersberga centrum och ingår i det kulturlandskap som omger Husbykullen. På andra sidan Svinningevägen finns en ny multisporthall och norr om smedjan ligger Arlanda helikopterflygplats.



Smedjan ligger i gränslandet mellan det gamla kulturlandskapet och det expanderande stadslandskapet kring Åkers Runö station strax väster om Åkersberga centrum. Ortofoto och karta från www.lantmateriet.se 2022-05-13.

BAKGRUND

Fastighetsägaren Wallenstam håller för närvarande på att utveckla den så kallade Pilstugetomten norr om smedjan för bostäder. Byggnaden ingår i området och står i den södra spetsen. Till följd av smedjans historia och ålder har ett bevarande av byggnaden aktualiserats. Wallenstam har tagit initiativet att utreda förutsättningarna, både med avseende på ett bevarande och på en ny och långsiktigt hållbar funktion. I utredningen ingår ett åtgärdsförslag men även en bedömning av den eventuella möjligheten att flytta smedjan i samband med att den renoveras. Hille Hus o Historia fått uppdraget att göra denna utredning.

HISTORIK

Smedjans ålder är inte känd men mycket tyder på att den, i sin nuvarande form, är tillkommen under mitten av 1800-talet. Det finns dock timmerstockar som strukits med rödfärg invändigt vilket kan tyda på att delar av ett äldre hus använts för att uppföra det som står på platsen idag. Fönstren har olika utseende vilket tyder på att även de har olika ursprung, möjligen från en äldre byggnad. Byggnadstekniken var vanlig under en lång tid och de beslag som varit möjliga att undersöka är likaså av en vanligt förekommande typ under en längre period.

Platsen för huset och dess betydelse för Husby är dock belagd i det historiska kartmaterialet. Området närmast söder om smedjan, mellan den gamla landsvägen och byggnaden, har med säkerhet varit samfällt ägd mark sedan 1700-talet. Men troligen har det varit så under en betydligt längre tid. Skälet är att detta var "källan i byn med vattningsplatsen" som det står i handlingarna till laga skifte vid slutet av 1850-talet. Här fanns en brunn ur vilken byborna i Husby kunde hämta vatten. Uppenbarligen har platsen fortsatt att vara viktig i detta avseende ända in i modern tid. I huset finns nämligen av hydrofor kopplad till ett rör i marken, troligtvis installerad vid mitten av 1900-talet och därefter moderniserad. Sannolikt finns det också en grävd brunn i husets absoluta närhet. Med tanke på platsens roll för byn historiskt sett är den också intressant ur arkeologisk synvinkel. Ingrepp i marken kommer högst sannolikt att behöva föregås av en arkeologisk förundersökning.



Att byggnaden fungerat som smedja är uppenbart, dels för att ässjan finns kvar, men också för att blåsbälgen till ässjan ligger kvar i huset. Det har också fungerat som bryggghus vilket avslöjas av den ännu bevarade pannmuren. Huset är uppdelat på två rum varav det ena fungerade som brygg- och tvättstuga och det andra som smedja. Det sotade innertaket är ett spår från den tidigare verksamheten. I det rum som fungerade som smedja byggdes plankväggar i samband med att hydroforen installerades. Och det var troligen vid samma tidpunkt som man drog fram el för att kunna driva pumpen till brunnen. Inbyggnaden av hydroforen begränsade smedjan så mycket att det troligen inte gick att smida särskilt effektivt i huset efter installationen. Till följd av detta får man anta att smedjan inte brukats i någon större omfattning sedan 1900-talets första hälft. Tvättstugan kan dock mycket väl ha varit i bruk ända in på 1960-talet.

Idag är huset i mycket stort behov av renovering till följd av eftersatt underhåll och vandalism.



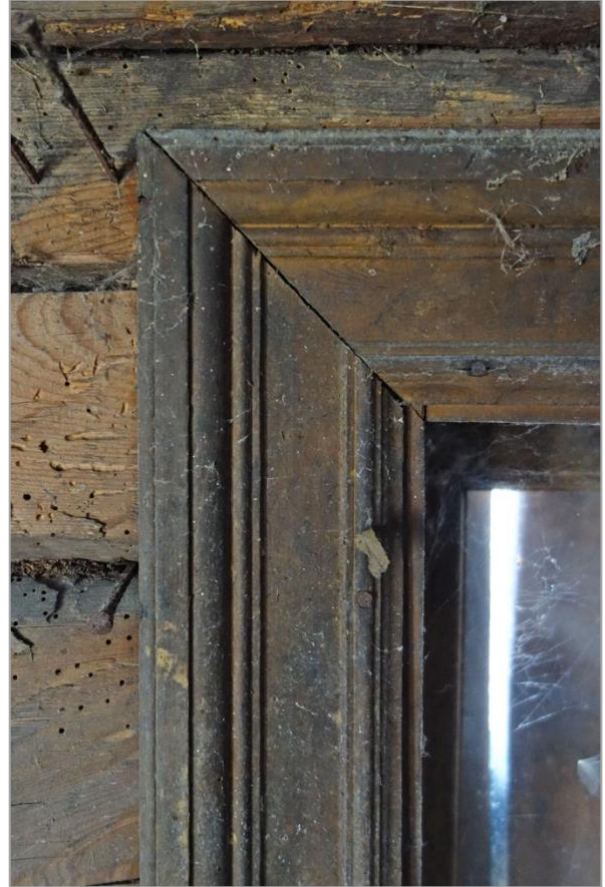
Pannmuren där man historiskt sett har bryggt öl och tvättat kläder. Idag är den till stora delar raserad men den ursprungliga formen och storleken är fortfarande lätt att se.



Innertaket är nedsotat efter många år av eldning i pannmuren och ässjan.



Bälgen till ässjan ligger fortfarande kvar i smedjan.



Ovan t.v.: Ässjan och murstocken är i så dåligt skick att det föreligger en reell rasrisk.

Ovan t.h.: Ett av fodren kring fönstren i tvättstugan, fint profilerat, omålat och spikat med trådspik.

T.v.: "Rummet i rummet" med hydroforen, troligen installerad vid mitten av 1900-talet.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Den nuvarande smedjans ålder må vara osäker, men att det funnits ett hus på platsen sedan 1700-talets slut och troligen ännu längre råder det ingen tvekan om. Platsen närmast smedjan har varit samfällt ägd av bönderna i Husby och det har varit en central plats i egenskap av "byns källa och vattningsplats". Närheten till landsvägen kan också ha gjort källan till ett stopp för passerande för att dricka eller ge hästen vatten.

Byggnaden vittnar på ett uttrycksfullt sätt om det traditionella bondesamhällets lilla skala, inte minst i relation till den näraliggande multisporthallen. Likaså berättar den om viktiga funktioner, ofta gemensamt förvaltade, som fanns i de gamla byarna på landsbygden. Antalet smedjor och bryggghus har successivt minskat i takt med att antalet järnhandlare vuxit och hushållen utrustats med tvättmaskiner. Därför är de numera sällsynta, särskilt de som står kvar på sin ursprungliga plats.

Till följd av detta är det kulturhistoriska värdet högt trots byggnadens dåliga skick. Dess friliggande placering gör det till en solitär i landskapet, men det visar också att eldfängd verksamhet gör sig bäst på avstånd från byns övriga hus. Och i detta fall hade det också sin naturliga förklaring genom närheten till byns "vattningsplats".

BYGGNADSBESKRIVNING

Byggnaden är uppförd av liggande 6" timmer i en våning på en grund huvudsakligen bestående av natursten. Hörnen har släta knutar och är klädda med knutbrädor. Taket vilar på tre åsar och består av ett faltak med en tegelläkt och ett handslaget enkupigt lertegel. Vindskivorna, vattbrädorna ochnockbrädorna är tillverkade av trä och målade röda.

Fönstren på gavlarna är indelade i två lufter med två rutor i varje luft. De två fönstren på sydöstra långsidan är indelade i en luft med två rutor. Samtliga fönster har enkla utvändiga brädluckor som sannolikt har strukits med tjära längre tillbaka i tiden. Likaså har de två entrédörrarna på sydöstra långsidan sannolikt varit strukna med tjära.

Murstocken är synlig i ytterväggen på den nordvästra långsidan. Inuti huset finns en pannmur och en ässja placerade i var sitt rum. Här finns också ett sekundärt inrett rum med en hydrofor. Jordgolvet är delvis pågjutet med oarmerad betong och timmerväggarna är obehandlade. Underlagstaket är synligt och fungerar som innertak. Här finns en enkel fast inredning i form av hyllor på väggarna i tvättstugan.

Byggnadsyta ca:

8,5 x 4,25 m = 36 m²

Takyta ca:

57 m²

Takvinkel ca:

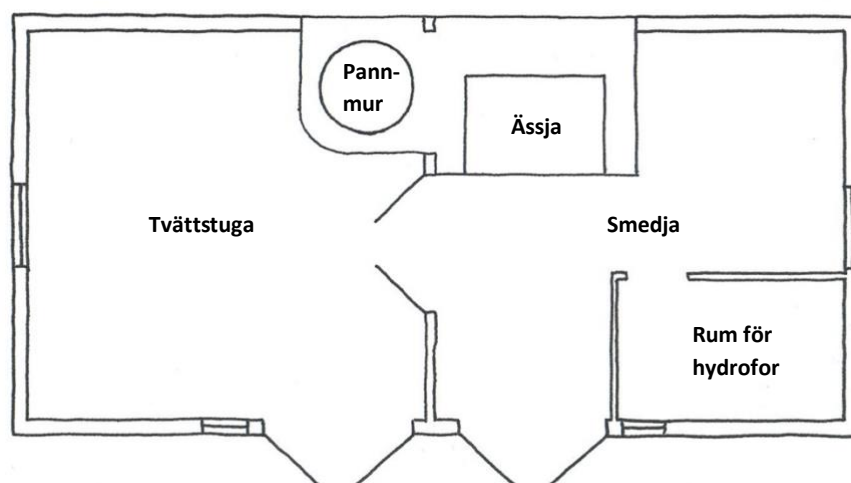
38°

Nockhöjd ca:

4,0 m

Fasadyta ca:

58 m² inkl. murstock, dörrar och fönster



(En måttsett planritning finns längst bak i detta dokument.)



Huset sett från sydost med porten och fönstret till tvättstugan till vänster och dito till smedjan till höger.



Huset sett från baksidan i nordväst. Bakom all sly syns att delar av väggen utgörs av den murade ässjan och pannmuren.



Norra gaveln med fönstret till smedjan.



Södra gaveln med fönstret till tvättstugan.

ÅTGÄRDER ALLMÄNT

Området kring smedjan skall röjas fritt från träd, sly och annan hög växtlighet till ett avstånd av minst 4 meter. Alla fällda träd och all avslagen sly skall tas bort från området.

Vissa inventarier skall bevaras och de skall plockas undan för en säker förvarning innan vidare åtgärder påbörjas. Vilka inventarier som skall bevaras avgörs av beställaren.

Alla byggnadsdelar som kan återbrukas skall återbrukas. Det gäller såväl fönsterkarmar, fönsterbågar och smidesdetaljer som taktegel, murtegel etc. Synliga kompletteringar skall göras med byggnadsdelar av likvärdig kvalitet och ett likvärdigt utseende.

Allt rivet byggnadsmaterial skall tas bort från området. Eventuellt kreosot- eller tjärbehandlat trä skall lämnas för destruktion.

Virkeskvaliteten skall motsvara den befintliga. Nytt timmer skall vara bilat, nytt utvändigt brädvirke skall vara sågat och nytt trä till snickerier skall vara hyvlat. Inget virke får vara stavlimmat, finger-skarvat eller rillat. Måtten och dimensionerna på allt nytt virke skall motsvara det virke som ersätts.

All infästning av trä skall göras med varmförzinkad spik. Synliga skruvar får inte förekomma.

Alla plåttäckningar och all takavvattning skall utföras i svart plåt och med skarpa vinklar på stuprören.

All infästning av plåt skall göras dold. Synliga nitar eller skruvar får inte förekomma.

All målning av snickerier skall ske med äkta linoljefärg. Timmer och knutar skall målas med slamfärg av typen Falu Rödfärg Ljusröd. Dörrar och fönsterluckor skall strykas med äkta furutjära alternativt Roslagsmahogny.

ÅTGÄRDER UTVÄNDIGT

Grund

Befintligt

Kallmurad natursten delvis pågjuten med betong.

Nytt

Placering av natursten kontrolleras för att säkerställa funktionen. Pågjutningar tas bort och natursten kompletteras till en lägsta höjd motsvarande 20 cm ovanför anslutande mark.

Ytterväggar

Befintligt

Liggande 6" timmer (150 mm) med släta knutar och knutbrädor som målats röda med slamfärg. Uppskattningsvis 40% av timret måste bytas ut.

Nytt

Skadat timmer ersätts av likvärdigt med samma dimensioner.
Skadade knutbrädor ersätts av likvärdiga med samma dimensioner.
Målning av samtliga ytor med röd slamfärg.

Yttertak

Befintligt

Underlagstak, s k faltak, av sågade brädor med rillor för regnvatten.

Tegelläkt.

Enkuptigt handslaget lertegel.

Vindskivor, vattbrädor ochnockbrädor av trä målade med röd slamfärg.

Nytt

Skadade brädor i underlagstaket ersätts av likvärdigt virke med samma dimensioner.

Hela tegelpannor demonteras och återanvänds samt kompletteras med likvärdiga.

Nya vindskivor av virke med samma dimensioner som de befintliga. Målas med röd slamfärg.

Dörrar

Befintligt

Sidohängda bräddörrar troligen strukna med tjära.

Karmar av trä målade med röd slamfärg.

Beslag av smidesjärn.

Nytt

Nya dörrar tillverkas av trä med de befintliga som förlaga. Stryks med furutjära eller Roslagsmahogny.

Karmar målas med röd slamfärg.

Gångjärn och övriga järndetaljer skrapas rena från rost och målas därefter med rostskyddsfärg och slutstryks med svart linoljefärg.

Fönster

Befintligt

En- och tvåluftsfönster med fasta spröjsade bågar av trä.

Karmar av trä.

Enkla utvändiga foder av trä.

Beslag av smidesjärn.

Nytt

Befintliga fönster renoveras och målas med linoljefärg, förslagsvis pärlgrå. Trasiga och saknade bågar ersätts av nya med samma utförande som de befintliga.

Karmar målas med linoljefärg, förslagsvis pärlgrå.

Skadade foder ersätts av virke med samma dimensioner som de befintliga. Stryks med furutjära eller Roslagsmahogny.

Beslag och övriga järndetaljer skrapas rena från rost och målas därefter med rostskyddsfärg och slutstryks med linoljefärg, förslagsvis pärlgrå.

Fönsterluckor

Befintligt

Sidohängda brädluckor troligen strukna med tjära.

Beslag av smidesjärn.

Nytt

Nya luckor tillverkas av trä med de befintliga som förlaga. Stryks med furutjära eller Roslagsmahogny.

Gångjärn och övriga järndetaljer skrapas rena från rost och målas därefter med rostskyddsfärg och slutstryks med svart linoljefärg.

Plåttäckningar

Befintligt

Saknas.

Nytt

Nyanockplåtar och vattbrädor tillverkas av svart plåt och monteras med dold infästning.

Nya under-, neder- och överbeslag tillverkas av svart plåt och monteras på skorstenen.

Takavvattning

Befintligt

Saknas.

Nytt

Nya hängrännor av svart plåt monteras på båda långsidorna.

Ett nytt stuprör med skarprörsvinklar och skarprörsutkastare av svart plåt monteras på varje långsida.

ÅTGÄRDER INVÄNDIGT**Golv**

Befintligt

Jord och gjuten betong.

Rör till brunnen.

Nytt

Befintliga golv ersätts av grus till en nivå under grundens överkant.

Befintligt rör till brunnen tas bort.

Innerväggar

Befintligt

Obehandlade timmerväggar och brädväggar.
 Profilerade omålade fönsterfoder av trä.

Nytt

Skadat timmer ersätts enligt "Ytterväggar" ovan.

Sekundära brädväggar rivs, dock inte väggen mellan tvättstugan och smedjan.

Skadade fönsterfoder ersätts av nya av trä med de befintliga som förlaga. Målas ej.

Innertak

Befintligt

Synligt underlagstak av trä som sotats av eldningen i rummen.

Nytt

Skadade takbrädor ersätts enligt "Yttertak" ovan.

Dörrar

Befintligt

Sidohängda obehandlade bräddörrar.
 Beslag av smidesjärn.

Nytt

Dörrarna justeras alternativt tillverkas nya av trä med de befintliga som förlaga.

Gångjärn och övriga järndetaljer skrapas rena från rost och målas därefter med rostskyddsfärg och slutstryks med svart linoljefärg.

Murstock

Befintligt

Pannmur och ässja av tegel som murats och putsats med kalkbruk och avfärgats vita med kalkfärg.

Skorsten med synligt tegel.

Detaljer av smidesjärn.

Nytt

Hela den murade konstruktionen plockas ner och muras upp igen med den befintliga som förlaga. Helt murtegel återanvänds för murning av skorstenen. Murning, putsning och avfärgning utförs med kalkbruk respektive vit kalkfärg.

Järndetaljer skrapas rena från rost och målas därefter med rostskyddsfärg och slutstryks med svart linoljefärg.

Fast inredning

Befintligt

Hyllor av trä.

Nytt

Eventuellt tillverkas nya hyllor av trä i ett utförande lika det befintliga.

Inventarier

Befintligt

Blåsbälg till ässjan.

Eventuellt ytterligare inventarier.

Nytt

Blåsbälgen rengörs och bevaras i smedjan.

Eventuella ytterligare inventarier noteras och bevaras efter samråd med beställaren.

KONSEKVENSBEDÖMNING AV EN FLYTT

En av timmerhusens många egenskaper är att de mycket enkelt kan plockas ner för att sedan monteras upp på en annan plats. Det har gjorts genom hela historien och inte minst i Husby. Här flyttades byggnaderna i stor utsträckning vid laga skifte vid mitten av 1800-talet. Bland annat flyttades Johannelunds gård till sin nuvarande plats vid detta tillfälle. Husen var lös egendom som kunde flyttas med när fastighetsgränserna förändrades. Mycket tyder på att smedjan också flyttats och sannolikt även byggts av återanvända delar från äldre timmerhus. Men dess nuvarande placering har med all säkerhet en historia som går tillbaka till laga skifte.

Sett ur antikvarisk synvinkel är en byggnads ursprungliga placering en del av det kulturhistoriska värdet. I smedjans fall vittnar den om funktionen som smedja och bryggstuga kopplad till ett samfällt ägande i direkt anslutning till byns vattenkälla. Av detta syns dock inte mycket idag då den tidigare brunnen är övervuxen och området runt huset helt ändrat karaktär.

Ett bevarande av smedjan är i alla avseenden önskvärt då den har en betydelsefull roll i berättelsen om Husby. Men utan funktion är risken stor att förfallet fortsätter även efter en renovering. Av det skälet bör en ny funktion eftersträvas för att säkerställa ett långsiktigt bevarande. Om denna funktion inte står att finna på smedjans nuvarande plats finns det motiv att genomföra en flytt av byggnaden under förutsättning att den hamnar i ett sammanhang med tydliga kulturhistoriska kopplingar. Likaså bör den placeras på ett relativt kort avstånd från Husbykullen på grund av att den tillhört byn. Ett alternativ skulle kunna vara på Husbykullen eller på en av de åkerholmar som finns i det omgivande kulturlandskapet.

Ett ytterligare motiv för en flyttning av byggnaden är att den sätts i stånd med ambitionen att visa hur den använts historiskt sett. Ässjan och pannmuren bör således rekonstrueras om än inte för att användas för ölbryggning, tvätt och smide men för att fortsätta att berätta husets historia. Och med en placering i närheten av Husby bör det också finnas information på dess nuvarande plats som vägleder nyfikna till dess nya placering.

